

श्रीदासबोध नित्यपाठ

संपादक

स्वामी माधवनाथ

अनुवाद

डॉ. सुषमा वाटवे

मूल्य : १० रु.

प्रकाशक :

डॉ. सुषमा वाटवे

१) स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन

१०२० सदाशिव पेठ, नागनाथ पाराजवळ,

पुणे ४११ ०३०. दूरध्वनि : २४४७६४४२

२) 'सारस' १२३० सदाशिव पेठ,

शिवाजी मंदिरजवळ, पुणे ४११ ०३०

प्रथमावृत्ति : बलिप्रतिपदा, २ नोव्हेंबर २००५

द्वितीयावृत्ति : मकर संक्रांत

पौष शुद्ध षष्ठी, शके १९२९

१५ जानेवारी २००८

© सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन

मुद्रक :

श्री. मा. वि. दात्ये

गणेश ऑफसेट प्रा. लि.

६९३ बुधवार पेठ, पुणे ४११००२.

दूरध्वनि : २४४५११४४

वितरण व्यवस्था :

डॉ. ललिता नाडकर्णी

४५७/६ स्मीत अपार्टमेंट, फ्लॅट नं. २०३,

शिवाजीनगर, पुणे ४११ ०१६.

मोबाईल : ९८२२३०९२५२,

९८२३७९५०४२

प्रकाशन – तेहेतिसावे

प्रकाशकाचे मनोगत

॥ श्रीराम ॥

श्रीसमर्थ रामदासस्वामी विरचित श्रीदासबोध या महान ग्रंथातून १०८ ओव्या निवडून परमहंस सद्गुरु स्वामी माधवनाथ, पुणे यांनी 'श्रीदासबोध नित्यपाठ' तयार केला. त्यातील ओव्यांचा अर्थ सुस्पष्ट करून लिहिला जावा, असा आग्रह अनेकांनी धरला. श्रीदासबोधाची भाषा सोपी वाटली, तरी त्या शब्दांचा खोल अर्थ लक्षात यायला सद्गुरुकृपा व अंतरंग साधना हवी. श्रीसमर्थाचा आत्मप्रचीतीवर विशेष भर आहे. ते म्हणतात - 'मुख्य आत्मप्रचीती । शास्त्रेसहित ।' 'प्रचीतीविण बोलणे । ते अवघेचि कंटाळवाणे ।' प्रस्तुत ग्रंथाच्या

लेखिका डॉ. सुषमाताई वाटवे यांना परमहंस सद्गुरु स्वामी स्वरूपानंद, पांवस आणि स्वामी माधवनाथ, पुणे हे सद्गुरु लाभले. त्यांच्या कृपाशीर्वादाने परोक्षज्ञान-ग्रंथांचा अभ्यास आणि अपरोक्ष अनुभूती दोन्ही गोष्टी सुषमाताईंना त्यांच्या जीवनात प्राप्त झाल्या. त्यातूनच अल्पावधीत आजपर्यंत पन्नासपेक्षा अधिक ग्रंथांचे लेखन त्यांच्याकडून घडले. असंख्य समर्थभक्तांची तीव्र इच्छा आणि त्यांच्या प्रार्थनेला श्रीसमर्थानी दिलेला प्रतिसाद, त्यातून या छोट्या ग्रंथाचे लेखन अवघ्या दीड दिवसात पूर्ण झाले. श्रीसमर्थांची कृपा नसती तर हे अवघड काम घडतेच ना!

स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन, पुणे.

श्रीदासबोध नित्यपाठ

१) ग्रंथा नाम दासबोध । गुरु शिष्यांचा संवाद ।

येथ बोलिला विशद । भक्तिमार्ग ॥ १।१।२

या ग्रंथाचे नाव 'दासबोध' आहे. समर्थ रामदासांना झालेला बोध अथवा समर्थानी आपल्या दासांना केलेला बोध या ग्रंथात आहे. हा गुरुशिष्यांमधील संवाद आहे. यात मुख्यतः भक्तिमार्ग सुस्पष्ट करून सांगितला आहे.

२) भक्तिचेन योगें देव । निश्चयें पावती मानव ।

ऐसा आहे अभिप्राव । इये ग्रंथीं ॥ १।१।४

या भक्तिमार्गाने गेले असता मनुष्य निश्चित देवत्वाला प्राप्त होतो, असा या ग्रंथाचा अभिप्राय आहे.

३) मुख्य ब्रह्माचा निश्चयो । नाना मतांचा निश्चयो ।
आपण कोण हा निश्चयो । बोलिला असे ॥ १।१।१९

मुख्य ब्रह्म कोणते याचा निश्चय केला आहे. नाना मते सांगून त्याचा निश्चय केला आहे. मुख्यतः 'आपण कोण' आहोत याचा निश्चय केला आहे.

४) नाना ग्रंथांच्या संमती । उपनिषदें वेदान्त श्रुती ।
आणि मुख्य आत्मप्रचीती । शास्त्रेंसहित ॥ १।१।१५

या ग्रंथांच्या संदर्भासाठी उपनिषदे, वेदान्त, श्रुती यासारख्या महत्त्वाच्या अनेक ग्रंथांचा अभ्यास केलेला आहे आणि सर्व शास्त्रांबरोबर मुख्यतः आत्मप्रचीती – आत्मसाक्षात्कार – आत्मानुभव याच्या आधाराने हे लेखन झालेले आहे.

५) आतां श्रवण केलियाचें फळ । क्रिया पालटे तत्काळ ।
तुटे संशयाचे मूळ । येकसरां ॥ १११२८

या ग्रंथाचे श्रवण केल्याचे मुख्य फळ म्हणजे श्रवण करणाऱ्याच्या सर्व कर्मांत चांगला पालट होत जातो. स्वार्थापोटी होणारी कर्मे बदलून परमार्थाच्या विचारांवर कर्मे होऊ लागतात आणि सर्व संशयाचे मूळच तुटून जाते.

६) मार्ग सांपडे सुगम । न लगे साधन दुर्गम ।
सायोज्यमुक्तीचें वर्म । ठाई पडे ॥ १११२९

या ग्रंथाच्या चिंतन, मननाने आत्मसाक्षात्काराचा मार्ग सुगम आहे हे लक्षात येते. अत्यंत देहकष्टाची साधना करण्याची गरज नाही. सायुज्यमुक्ती ही श्रेष्ठ मुक्ती कशी मिळवावी याचे वर्म जाणून घेता येते.

७) असो भगवत्प्राप्तीविण । करी संसाराचा सीण ।
त्या मूर्खाचें मुखावलोकन । करुंच नये ॥ १।१।२६

नरजन्माचे सार्थक भगवत्प्राप्ती करून घेण्यातच आहे, हे न कळल्याने जो कोणी जन्मभर केवळ संसाराचेच कष्ट वहात राहतो, त्या मूर्खाचे तोंडदेखील कोणी पाहू नये.

८) देह परमार्थी लाविलें । तरीच याचें सार्थक जालें ।

नाहीं तरी हें वेर्थीचि गेलें । नाना आघातें मृत्युपंथें ॥ १।१०।६१

नरदेह परमार्थ करण्यासाठीच झिजवला, तर या जन्माचे खरे सार्थक होते. नाहीतर हा देह नाना प्रकारचे आघात, व्याधी आणि शेवटी मृत्यु याचा बळी ठरतो आणि मनुष्यजन्म व्यर्थ जातो.

१) परम मूर्खामाजी मूर्ख । जो संसारीं मानी सुख ।
या संसारदुःखाऐसें दुःख । आणीक नाही ॥ ३११०१४०

जो कोणी या संसारातच सुख आहे असे मानतो, तो मूर्खामध्ये परममूर्ख आहे, असे समजावे. वस्तुतः या संसारात जेवढे दुःख आहे, तेवढे आणखी कशात नाही. परंतु ते मनुष्याला कळत नाही, हे दुर्दैव.

१०) संसार म्हणिजे सर्वेच स्वार । नाहीं मरणास उधार ।
मापीं लागलें शरीर । घडीनें घडी ॥ ३११११

संसार हा सतत पुढे धावतो आहे. येथे मृत्यु उद्यावर ढकलता येत नाही. शरीर क्षणाक्षणाने मृत्यूच्या जवळ जात आहे.

११) नित्य काळाची संगती । न कळे होणाराची गती ।
कर्मासारिखे प्राणी पडती । नाना देसीं विदेसीं ॥ ३१११२

जन्मापासून काळ सतत त्याच्या बरोबर असतो. पुढच्या क्षणी काय घडणार, पुढे गती कोणती हे सांगता येत नाही. प्रत्येकजण त्याच्या कर्मानुसार देशात, विदेशात कोठेतरी आपला देह टाकतो.

१२) तुवां भोगिल्या पुनरावृत्ती । ऐसी मायबापें किती ।

स्त्री कन्या पुत्र होती । लक्षानलक्ष ॥ ३१०१५१

आतापर्यंत असंख्य जन्म तू भोगलेस. तुझे मायबाप कितीतरी झाले. असंख्य स्त्री, कन्या, पुत्र हेदेखील या जन्मापर्यंत लक्षावधी होऊन गेले त्याला गणतीच नाही.

१३) कर्मयोगें सकळ मिळालीं । येके स्थळीं जन्मास आलीं ।

तें तुवां आपुली मानिली । कैसीं रे पढतमूर्खा ॥ ३१०१५२

प्रपंचातील माणसे पूर्वकर्मानुसार एकत्रित येतात. एका ठिकाणी

जन्माला येतात. ती सर्व आपली आहेत असे समजून त्यांच्या ममत्वात गुंतून पडणे हे पढतमूर्खांचे लक्षण आहे.

१४) मानिला प्रपंचीं आनंद । केला परमार्थी विनोद ।

भ्रांत मूढ मतिमंद । लोडला कामीं ॥ ५।३।५७

बहुतेक मंडळींनी प्रपंच करण्यातच जीवनभर आनंद मानला. परमार्थाकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष केले अथवा त्याची चेष्टा केली. अशा व्यक्तीला समर्थ भ्रांत-अज्ञानी, मूढ, मतिमंद असे म्हणतात. कारण तो नाना प्रकारच्या ऐहिक कामना, वासना यामध्ये गुंतून पडतो.

१५) हातीं द्रव्याची जपमाळ । कांताध्यान सर्वकाळ ।

सत्संगाचा दुष्काळ । या नांव बद्ध ॥ ५।७।२९

बद्ध कोण? जो अखंड पैशाचाच विचार करत राहतो, स्त्रीचेच

चिंतन करतो, संतसंगतीचा मार्ग कधीही धरत नाही तो बद्ध.

१६) मायाजाळें दुश्चित होये । तें निरूपणीं कामा न ये ।

सांसारिकां कळे काये । अर्थ येथींचा ॥ ७।१।४९

मायेमुळे संसारासारख्या ऐहिक गोष्टीत ज्याची स्थूल बुद्धी पूर्णपणे गुंतून राहिली आहे, त्याला अद्वैतासारख्या सूक्ष्म विषयाचे ग्रहण कसे होऊ शकेल?

१७) लोक मरमरों जाती । वडिलें गेलीं हे प्रचिती ।

जाणत जाणत निश्चिती । काये मानिलें ॥ ११।३।६

क्षणाक्षणाला प्राणी मृत्यूच्या मुखात ओढले जात आहेत. आपलेही पूर्वज त्याच मार्गाने गेले, याचा अनुभव आपल्याला आहे. तरी मनुष्य निश्चितपणे या जगात वावरतो आहे, याचे आश्चर्य वाटते.

१८) अग्न गृहासी लागला । आणि सावकास निजेला ।

तो कैसा म्हणावा भला । आत्महत्यारा ॥ ११।३।७

घराला अग्नी लागला असताना जो मनुष्य शांतपणे झोपून राहतो, त्याला शहाणा कसे म्हणणार? तो तर प्रत्यक्ष आत्महत्यारा – आपणच आपला घात करणारा आहे.

१९) जो संसारदुःखें दुःखवला । जो त्रिविधतापें पोळला ।

तोचि अधिकारी जाला । परमार्थविषीं ॥ ५।३।३४

संसारातील दुःखाने जो कोणी गांजलेला आहे, आधिभौतिक, आधिदैविक आणि आध्यात्मिक अशा तिन्ही प्रकारच्या त्रासाने जो पोळला गेला आहे, तोच खरा परमार्थमार्गाचा अधिकारी आहे. कारण त्याला संसाराचे नश्वरत्व, त्यातील दुःख याची जाणीव झालेली असते

आणि त्यामुळे खरी विरक्ती येऊन तो शाश्वत सुख, शांती, समाधान, आनंद याचा शोध घेत असतो.

२०) आधीं प्रपंच करावा नेटका । मग घ्यावें परमार्थविवेका ।
येथें आळस करूं नका । विवेकी हो ॥ १।१।२८

प्रत्येकाने आपल्या वाट्याला आलेला प्रपंच, त्यातील कर्तव्यकर्म, विहित कर्म उत्तम प्रकारे करावी आणि त्याच्याबरोबर ध्याननामादि परमार्थ साधनादेखील जाणून घेऊन करावी. विवेकी मनुष्याने प्रपंच आणि परमार्थ दोन्ही बाबतीत आळस करू नये. सर्व कर्म साक्षेपाने, निष्ठेने करावी.

२१) प्रपंच सांडून परमार्थ केला । तरी अन्न मिळेना खायाला ।
मग तया करंट्याला । परमार्थ कैंचा ॥ १२।१।३

परमार्थ करण्याच्या तीव्र इच्छेने एखाद्याने जर प्रापंचिक कर्तव्ये

टाकून दिली, देहधारणेला आवश्यक तेवढे अन्न, वस्त्र, निवारादेखील त्याला मिळू शकला नाही, तर त्या दुर्दैवी, करंट्या माणसाला परमार्थसाधना कशी करता येणार? ज्या देहाने ध्याननामादि साधना करायच्या, तो देह तर निकोप राहिला पाहिजे ना!

२२) प्रपंचीं जो सावधान । तो परमार्थ करील जाण ।

प्रपंचीं जो अप्रमाण । तो परमार्थी खोटा ॥ १२।१।९

जो मनुष्य आपल्या वाट्याला आलेला प्रपंच, त्यातील कर्तव्ये सावधानतेने, उत्तम प्रकारे पार पाडू शकतो, त्यालाच परमार्थ करणे शक्य आहे. ज्याला प्रपंचातील ऐहिक गोष्टी योग्य प्रकारे करता येत नाहीत, त्याला पारत्रिक कल्याण साधून देणारा परमार्थ कसा जमणार?

२३) घालून अकलेचा पवाड । व्हावें ब्रह्मांडाहून जाड ।
तेथें कैचें आणिलें द्राड । करंटपण ॥ १२।१।२९

प्रत्येकाने आपली अक्कल-बुद्धी वापरून, सारासारविचार, आत्मानात्मविवेक करून देहबुद्धी-स्वार्थ टाकून ब्रह्मांडाहून व्यापक व्हावे. सर्वत्र भरून राहिलेल्या परमात्म्याचे दर्शन अणुरेणूतून घ्यावे. ते सोडून 'मी देह' असे मानून संकुचित दृष्टी ठेवावी, हे करंटपण का असावे?

२४) लक्ष्मीमध्ये करंटा नांदे । त्याचें दरिद्र आधिक सांदे ।
नवल केलें परमानंदें । परमपुरुषें ॥ १७।५।२२

सर्वत्र आजूबाजूला लक्ष्मीचे वैभव असताना एखादा करंटा जीव दारिद्र्याचे दुःख भोगतो असे दिसते. परमात्म्याचा हा मोठाच चमत्कार आहे. याचा अर्थ सच्चिदानंद परमात्माच आत बाहेर भरून असताना जीव

व्यर्थ दुःख करत राहतो, हे खरोखर त्या जीवाचे दुर्दैव आहे.

२५) नरदेह परम दुल्लभ । येषु घडे अलभ्य लाभ ।

दुल्लभ ते सुल्लभ । होत आहे ॥ २०।५।२५

मनुष्यजन्म हा अत्यंत दुर्लभ आहे. या जन्मात जर योग्य मार्गाने साधना केली, तर अलभ्य असा जो परमात्मा तो प्राप्त होऊ शकतो आणि अनेक अवघड वाटणाऱ्या गोष्टी सरळ, सोप्या होऊन जातात.

२६) वरकड देहे हें काबाड । नरदेह मोठें घबाड ।

परंतु पाहिजे जाड । विवेक रचना ॥ २०।५।२६

इतर प्राण्यांचे देह हे केवळ कष्ट करणारे आहेत. ज्या जीवाला नरदेह प्राप्त झाला, तो जीव खरोखर परम भाग्यवान समजावा. कारण नरदेहातूनच देवत्वापर्यंत पोहोचता येते. परंतु या नरदेहाचे माहात्म्य

कळण्यासाठी सारासारविचार, आत्मानात्मविवेक, संतसंगती हवी.

२७) परमार्थी तो राज्यधारी । परमार्थ नाही तो भिकारी ।

या परमार्थाची सरी । कोणास द्यावी ॥ १।१।२३

परमार्थसाधना करत जो जीव परमार्थी होतो, तो खरा राज्यधारी समजावा. ज्याला परमार्थाचे माहात्म्य कळत नाही, जो परमार्थ करत नाही, तो ऐहिकदृष्ट्या कितीही संपन्न, वैभवशाली असला तरी तो भिकारी. अशा या परमार्थाची बरोबरी, तुलना कोणाशी करणार?

२८) भल्यानें परमार्थी भरावें । शरीर सार्थक करावें ।

पूर्वजांस उद्धरावें । हरिभक्ती करूनी ॥ १।१।२७

परमार्थाचे जीवनातील महत्त्वाचे स्थान लक्षात घेऊन शहाण्या माणसाने परमार्थमार्ग धरावा, परमार्थी व्हावे आणि आपल्या शरीराचे

सार्थक करावे. जीवन धन्य करावे. अनन्य भावाने हरिभक्ती करून आपल्याबरोबर आपल्या पूर्वजांचाही उद्धार करावा.

२९) ईश्वरीं प्रेमा अधिक । प्रपंच संपादणें लौकिक ।

सदा सन्निध विवेक । तो सत्त्वगुण ॥ २।७।९

सत्त्वगुणाचे माहात्म्य सांगताना म्हटले आहे की, सत्त्वगुणी मनुष्य लौकिक अर्थाने प्रपंच करताना दिसला, तरी त्याचे विशेष लक्ष, चिंतन प्रामुख्याने ईश्वराविषयीच होत असते. ईश्वरप्राप्तीसाठी त्याचा प्रयत्न असतो. त्याचा आत्मानात्मविवेक अखंड जागृत असतो.

३०) ज्यास वाटे सुखचि असावें । तेणें रघुनाथभजनीं लागावें ।

स्वजन सकळहि त्यागावे । दुःखमूळ जे ॥ ३।१०।६३

ज्या कोणाला अखंड शाश्वत सुखाचा – आत्मसुखाचा लाभ व्हावा

असे वाटत असेल, त्याने रघुनाथाचे भजन, भक्ती करावी. भक्ती करताना सांसारिक गोष्टी न मागता भगवंतालाच मागावे. अशी निष्काम भक्ती करावी. त्याचबरोबर दुःखाला कारण होणारी आपलीच मंडळी-स्वजन त्यांच्याशी प्रेमाचे वर्तन असावे. पण त्यांच्या ममत्वात न गुंतता अलिप्तपणे रहावे.

३१) कांहींच न करूनि प्राणी । रामनाम जपे वाणी ।

तेणें संतुष्ट चक्रपाणी । भक्तांलागीं सांभाळी ॥ ४।३।२१

भगवंताला प्रसन्न करून घेण्यासाठी, त्याच्या प्राप्तीसाठी शारीरिक कष्ट फार करायला हवेत, कर्मांच्या अंगाने भक्ती करायला हवी असे नाही. केवळ रामनामाचा जप अखंड वाणीने होत राहिला, पुढे तो मध्यमा, पश्यंती, परा येथपर्यंत मुरला आणि नाम आतून सतत स्फुरत राहिले की नामाचा इष्ट तो परिणाम साधला. अशा नामस्मरणाने देहभान, विश्वभान

मावळून नाम नामी एकरूप होऊन जातात. साहजिकच अशा भक्तीने चक्रपाणी भगवंत संतुष्ट होतो आणि भगवद्रूप झालेल्या भक्ताला आतबाहेर निरंतर सांभाळतो.

३२) नाम स्मरे निरंतर । तें जाणावें पुण्यशरीर ।

माहादोषांचे गिरिवर । रामनामें नासती ॥ ४।३।२२

ज्या देहमनबुद्धीकडून नामाचे स्मरण सतत होत राहते, नामाचे विस्मरण कधीही होत नाही ते पुण्यवान शरीर आहे असे निश्चित समजावे. पूर्वी अनंत दोष, पापे हातून घडली असली, तरी त्या सर्वांचा रामनामाने नाश होतो. याचा अर्थ नामस्मरण सुरू केले की पुन्हा हातून पाप घडू द्यायचे नाही, आणि ज्या देहसंघाताकडून पाप घडते, त्यापासून आपण-जीवाने अलिप्त व्हायचे. 'मी आत्मा' या बोधात यायचे.

३३) देवावेगळें कोणी नाही । ऐसें बोलती सर्वहि ।

परंतु त्यांची निष्ठा काहीं । तैसीच नसे ॥ ४।८।१९

देव परमेश्वरच एक आहे, तोच सर्वज्ञ, सर्वसत्ताधीश आहे, त्याच्याच इच्छेने विश्वाचे व्यापार चालतात. भक्तांच्या संकटकाळी तो सहाय्याला धावून येतो, असे सर्वजण बोलतात. परंतु त्यांची ईश्वरनिष्ठा खरी नसते. खरा ईश्वरनिष्ठ मनुष्य, भक्त जीवनात जे बरे वाईट घडेल, ते परमेश्वराची कृपा म्हणून सहजपणे स्वीकारतो.

३४) देवें भक्त कोण वधिला । कधीं देखिला ना ऐकिला ।

शरणागतांस देव जाला । वज्रपंजरू ॥ ४।८।२५

देवाने कोणा भक्ताचा वध केला, त्याचे अकल्याण केले, असे कधीही संभवत नाही. उलट जो भक्त अनन्यभावाने शरणागत झाला

असेल, त्याचा सांभाळ देव सर्व तऱ्हेने करत असतो.

३५) अवगुणाचा करूनि त्याग । जेणें धरिला संतसंग ।

तयासि बोलिजे मग । साधक ऐसा ॥ ५।९।२

साधकाचे प्रमुख लक्षण-ज्याने वारंवार आत्मपरीक्षण करून स्वतःतील अवगुण शोधून काढले आणि ते प्रयत्नपूर्वक बऱ्याच प्रमाणात घालविले, संतांची संगती धरून पारमार्थिक गुण मिळविण्याचा-आत्मसाक्षात्कार-ईश्वरप्राप्तीचा ध्यास घेतला, तो साधक.

३६) आमुचे कुळीं रघुनाथ । रघुनाथें आमुचा परमार्थ ।

जो समर्थाचाहि समर्थ । देवां सोडविता ॥ ६।७।२१

आमुचे कुलदैवत रघुनाथ-श्रीरामचंद्र हे आहेत. त्यांच्यामुळेच आमचा परमार्थ चालला आहे. रघुनाथ हे सर्व समर्थात समर्थ असल्याने

त्यांनी आपल्या शक्तीने रावणाचा वध करून सर्व देवांना रावणाच्या बंदीखान्यातून सोडविले.

३७) त्याचे आम्ही सेवकजन । सेवेकरितां जालें ज्ञान ।
तेथें अभाव धरितां पतन । पाविजेल कीं ॥ ६।७।२२

त्या रघुनाथाचे आम्ही सेवक आहोत. त्याची सेवा करता करता आमची देहबुद्धी गेली आणि आम्हाला आत्मज्ञान-स्वरूपज्ञान झाले. या आमच्या बोलण्यावर ज्यांचा विश्वास बसणार नाही, त्याचे अधःपतन होईल.

३८) करी दुर्जनाचा संवहार । भक्तजनासी आधार ।
ऐसा हा तों चमत्कार । रोकडा चाले ॥ ६।७।२९

हा रघुनाथ दुर्जनांचा संहार करून भक्तजनांना आधार देतो, असा चमत्कार प्रत्यही अनुभवाला येत आहे.

३९) मनीं धरावें तें होतें । विघ्न अवघेंचि नासोन जातें ।

कृपा केलियां रघुनाथें । प्रचित येते ॥ ६।७।३०

ज्या चांगल्या गोष्टीचा मनात संकल्प धरावा, ती गोष्ट सहजच पार पडते. सर्व संकटे दूर होऊन जातात. रघुनाथाची कृपा झाली म्हणजे हे सर्व घडते, असा पदोपदी अनुभव येतो.

४०) मी कर्ता ऐसे म्हणसी । तेणें तूं कष्टी होसी ।

राम कर्ता म्हणतां पावसी । येश कीर्ती प्रताप ॥ ६।७।३६

कोणत्याही कर्माचा कर्ता 'मी आहे' असे म्हणशील, तर तू दुःखीकष्टी होशील. कारण ज्या देहमनबुद्धीकडून कर्म घडते, ते सर्व जड आहे. आत्म्याच्या-चैतन्याच्या अधिष्ठानावर त्यांच्याकडून कर्म घडते, म्हणून देह कर्ता होऊ शकत नाही. राम-ईश्वर कर्ता आहे असा ज्याचा भाव

असतो, त्याला जीवनात यश, कीर्ती, प्रताप सर्व मिळत असते.

४१) ऐका परमार्थाचें साधन । जेणें होये समाधान ।

तें तूं जाण गा श्रवण । निश्चयेंसीं ॥ ७।८।१

श्रवण हे परमार्थाचे मुख्य साधन आहे. अधिकारी व्यक्तीच्या, संत सद्गुरूंच्या मुखातून आलेला परमार्थ विचार श्रवण करण्याचे भाग्य मिळाले, तर बद्धापासून सिद्धापर्यंतची वाटचाल सोपी व नेमकी होते. श्रवण कशाचे करावे, कसे करावे आणि श्रवणाचा परिणाम काय व्हावा हे कळले आणि त्याप्रमाणे साधना केली तर शेवटी शांती, समाधान, आनंद साधकाला प्राप्त होतो.

४२) प्रचितीवीण जें बोलणें । तें अवघेंचि कंटाळवाणें ।

तोंड पसरून जैसें सुणें । रडोन गेलें ॥ ९।५।१५

परमार्थांत प्रचीती-अनुभववाला जास्त महत्त्व आहे. प्रथम सदग्रंथांच्या
आधारे परोक्षज्ञान-शब्दज्ञान करून घ्यायचे, त्यानंतर त्यानुसार साधना करून
आत्मप्रचीती-अपरोक्ष अनुभूती घ्यायची. ही अनुभूती नसताना जे बोलले
जाते, ते सगळे कंटाळवाणे असते. कारण त्यात नुसते शब्द असतात.

४३) बोलण्यासारखे चालणे । स्वयं करून बोलणे ।

तयाचीं वचनें प्रमाणें । मानिती जनीं ॥ १२११०१३९

आपण जसे बोलतो, तसे आपले वागणे, आचरण पाहिजे. प्रथम
आपण तसे वागावे, मग बोलावे. त्याचा परिणाम लोकांवर होतो. त्याचे
बोलणे प्रमाण मानले जाते आणि लोक त्याचे अनुसरणही करतात.

४४) येथें बोलण्याची जाली सीमा । नेणतां न कळे परमात्मा ।

असत्य नाहीं सर्वोत्तमा । तूं जाणसी ॥ १०१८१२६

जे सांगायचे होते ते सांगून झाले. जोपर्यंत अज्ञान आहे, तोपर्यंत परमात्म्याचे स्वरूप कळणार नाही, परमात्म्याची भेट होणार नाही, हे बोलणे असत्य नाही. हे सर्वोत्तम रामराया, तू हे सर्व जाणतोस.

४५) माझे उपासनेचा बडिवार । ज्ञान सांगावें साचार ।

मिथ्या बोलतां उत्तर । प्रभूस लागे ॥ १०।८।२७

माझ्या उपासनेचे वैशिष्ट्य असे आहे की मी स्पष्टपणे आत्मज्ञानाविषयीच बोलावे. मी जर काही चुकीचे अथवा असत्य बोलें, तर त्याचा दोष प्रभूला लागेल.

४६) मुख्य हरिकथा निरूपण । दुसरें तें राजकारण ।

तिसरें तें सावधपण । सर्वविषई ॥ ११।५।४

या ग्रंथाचा प्रमुख विषय 'हरिकथा निरूपण' हा आहे. त्यामुळे यात

कर्मांचे महत्त्व, नवविधा भक्ती, योग, ज्ञान या विषयावर वारंवार प्रतिपादन केले आहे. त्यापेक्षा गौणत्वाने विचार आहे तो राजकारणाचा. तिसरी गोष्ट सांगितली ती व्यवहार अथवा परमार्थ सर्व बाबतीत अत्यंत सावध रहाणे आवश्यक आहे.

४७) वेषभूषण तें दूषण । कीर्तिभूषण तें भूषण ।

चाळणोविण येक क्षण । जाऊच नेदी ॥ ११।१०।७

निस्पृह पुरुष, महंत कसा असतो? वरवरच्या वेषाला तो फारसे महत्त्व देत नाही. सत्कीर्ती हे खरे माणसाचे भूषण आहे. भगवत्चिंतन, आवश्यक गोष्टींविषयीचे चिंतन, मनन याखेरीज तो एकही क्षण वाया जाऊ देत नाही.

४८) पतितपावनाचे दास । तेहि पावन करिती जगास ।

ऐसी हे प्रचित मनास । बहुतांच्या आली ॥ १२।३।३३

पतितपावन परमात्मा – त्याचे अनन्यभावाने दास्यत्व करणारी मंडळीदेखील जगाला पावन करू शकतात, असा अनुभव अनेकांना आलेला आहे. त्याचे कारण परमात्म्याचे दास हळूहळू परमात्मरूपच होऊन जातात. परमात्म्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात अंशरूपाने येत असते. ते परमेश्वराचे परमभक्त असल्याने त्यांना जगदकल्याणाच्या दृष्टीने जी इच्छा होते, ती परमेश्वर पूर्ण करतो. ‘संत काहीही करू शकतात’ असे म्हटले जाते. एखाद्यासाठी संत परमेश्वराजवळ प्रार्थना करतात, तेव्हा परमेश्वर त्यांची प्रार्थना ऐकतो हे खरे. पण संत सहसा परमेश्वराच्या कारभारात ढवळाढवळ करत नाहीत. ‘परमेश्वराच्या घरी अन्याय नाही, तो योग्य तेच करतो’ अशी त्यांची दृढ ईश्वरनिष्ठा असते.

४९) चंचल कर्ता तो जगदीश । प्राणीमात्र त्याचा अंश ।
त्याचा तोचि आपणास । ठाव नाही ॥ १२।५।१७

विश्व चालविणारा कर्ता जगदीश चंचल आहे, ब्रह्म निश्चल आहे.
सर्व प्राणीमात्र त्याचाच अंश आहेत. सच्चिदानंद आहे तो जगदीश
परमात्माच सर्वत्र भरून असल्याने तेथे मीपणाला स्थानच नाही.

५०) रागें रागें निघोन गोला । तरी तो भांडभांडोंचि मेला ।
बहुत लोक कष्टी केला । आपणहि कष्टी ॥ १४।७।२१

एखादा मनुष्य घरात, बाहेर सर्वावर रागावून घर सोडून कोठेतरी दूर
निघून जातो. पण तेथेही आपल्या भांडखोर स्वभावानुसार सर्वांशी
भांडतच राहतो. आपल्या वर्तनाने तो स्वतः कष्टी होतो आणि
इतरांनाही दुःख देतो.

५१) संसार मिथ्या ऐसा कळला । ज्ञान समजोन निघोन गेला ।
तेणें जन पावन केला । आपणाऐसा ॥ १४।७।२५

ज्याला संसार हा मिथ्या आहे, असत, नश्वर आहे हे लक्षात येते, तो जाणीवपूर्वक साधनेसाठी काही काळ दूर जातो अथवा संसारात असतानाच मनाने सर्वापासून अलिप्त होतो, साधनसिद्ध होतो आणि इतर मुमुक्षूंनाही पावन करण्यास समर्थ होतो. आपल्यासारखेच इतरांना आत्मज्ञानी करून टाकतो, पूर्ण करतो.

५२) वेष धरावा बावळा । अंतरी असाव्या नाना कळा ।
सगट लोकांचा जिव्हाळा । मोडूं नये ॥ १५।१०।३१

वरवर पाहता वेष साधा असावा, पण अंतर्यामी नाना कळा, गुण असावे. त्याच्या सहाय्याने अनेकांना आपलेसे करून घेता येते.

५३) रेखा तितुकी पुसोन जाते । प्रत्यक्ष प्रत्यया येतें ।

डोळेझांकणी करावी ते । कायेनिमित्य ॥ १५।६।९

कागदावरची रेखा तशी हातावरची रेखादेखील पुसता येते, असा प्रत्यक्ष अनुभव आहे. मग अदृष्टाची रेखा आपल्या कर्मांनी पुसता येईल हे लक्षात घ्यावे. त्याकडे डोळेझाक का करावी बरे!

५४) सद्वस्तु दाखवी सद्गुरु । सकळ सारासारविचारु ।

परब्रह्माचा निर्धारु । अंतरीं बाणे ॥ ४।४।५

मानवी जीवनात सद्गुरूंचे माहात्म्य काय? सद्गुरु शिष्याला सद्वस्तु-परमात्मा त्याचे दर्शन घडवतात. जी वस्तु इंद्रियगोचर नाही, मन बुद्धीत सापडत नाही, तिची भेट सद्गुरूंच्यामुळे होऊ शकते. सर्व सार असार विचार सद्गुरु शिकवतात आणि परमात्म्याविषयीचे निश्चित ज्ञान

शिष्याच्या अंतःकरणात ठसवतात.

५५) विघडले देव आणि भक्त । जीवशिवपणें द्वैत ।

तया देवभक्तां येकांत । करी तो सद्गुरु ॥ ५।२।१०

वस्तुतः देवच भक्त झालेला असतो, शिवच जीव झालेला असतो.

मुळात अद्वैतच असते. परंतु अज्ञानाने, स्वरूपाचा विसर पडल्याने जीव स्वतःला शिवापेक्षा वेगळा मानतो. भक्त स्वतःला देहबुद्धीमुळे देवापेक्षा वेगळा समजतो. अशा वेळी सद्गुरु भक्ताला-जीवाला स्वरूपबोध करून देतात आणि देवभक्ताचे, जीवशिवाचे ऐक्य घडवून आणतात.

५६) फोडूनि शब्दाचें अंतर । वस्तु दाखवी निजसार ।

तोचि गुरु माहेर । अनाथांचें ॥ ५।२।१५

सद्गुरु शिष्याला महावाक्याचा उपदेश करतात तो शब्दाने. त्यानंतर

शब्दाचा वाच्यार्थ सोडून लक्षार्थ दाखविण्याचे कामही सद्गुरूच करतात. त्या शब्दांच्या माध्यमातून ते परमात्म वस्तूचे ज्ञान करून देतात, असे समर्थ म्हणतात. सद्गुरू असंख्य अनाथ जीवांचे जणू माहेरच असतात.

५७) मुख्य सद्गुरूचें लक्षण । आधीं पाहिजे विमळ ज्ञान ।
निश्चयाचें समाधान । स्वरूपस्थिती ॥ ५।२।४५

सद्गुरूंची प्रमुख लक्षणे सांगतात. सद्गुरूंना प्रथम शुद्ध ब्रह्मज्ञान असले पाहिजे. ते आत्मसाक्षात्कारी असावेत. स्वरूपस्थितीचा निश्चय झाल्यामुळे ते नित्य प्रसन्न, समाधानी, शांत, तृप्त असतात.

५८) म्हणोनि ज्ञान वैराग्य आणि भजन । स्वधर्मकर्म आणि साधन ।
कथा निरूपण श्रवण मनन । नीति न्याये मर्यादा ॥ ५।२।५२
सद्गुरूंजवळ आत्मज्ञान, वैराग्य, भावभक्ती, उपासना,

स्वधर्मकर्मांचे आचरण, हरिकथा निरूपण, श्रवण, मनन, नीती, न्याय, मर्यादा या सर्व गोष्टी असणे आवश्यक आहे.

५९) यामधें येक उणें असे । तेणें तें विलक्षण दिसे ।

म्हणौन सर्वाहि विलसे । सद्गुरुपासीं ॥ ५।२।५३

वरच्या लक्षणांपैकी एक लक्षण जरी सद्गुरूंच्या ठिकाणी कमी असले, तरी ते विपरीत दिसते. म्हणून या सर्व गोष्टी सद्गुरूंजवळ असतात. प्राप्त पुरुषाला हे सर्व आवश्यक असतेच असे नाही. तथापि सद्गुरूंचे जीवन हे शिष्यांपुढे आदर्श असल्याने सद्गुरूंना आपले आचरण, उपासना ही योग्यच ठेवावी लागते.

६०) सद्गुरुवचन तोचि वेदांत । सद्गुरुवचन तोचि सिद्धांत ।

सद्गुरुवचन तोचि धादांत । सप्रचीत आतां ॥ ५।६।४०

सद्गुरूंचे वचन हाच वेदान्त आहे. तोच सिद्धांत आहे आणि ते त्यांच्या अनुभूतीतून आलेले ज्ञान आहे. त्यामुळे सद्गुरूंची आज्ञा प्रमाण मानून जो शिष्य तदनुसार आचरण व साधना करतो, त्याचे परम कल्याण होते. त्यासाठी सद्गुरुनिष्ठा अत्यंत आवश्यक असते.

६१) ऐक शिष्या येथीचें वर्म । स्वये तूंचि आहेसि ब्रह्म ।

ये विषई संदेह भ्रम । धरुंचि नको ॥ ५।६।४५

हे शिष्या, महावाक्यातील वर्म तू समजावून घे. या महावाक्याचा अर्थ असा आहे की 'तू स्वयं ब्रह्म' आहेस. 'जीवो ब्रह्मैव नापरः' अज्ञानामुळे तू आपले स्वरूप विसरून जीवभावावर आला आहेस. तेव्हा या महावाक्याचे स्मरण ठेव. त्याविषयी मनात जरादेखील संशय ठेवू नकोस.

६२) मी कोण ऐसा हेत । धरून पाहातां देहातीत ।

आवलोकितां नेमस्त । स्वरूपचि होयें ॥ ५।६।२१

मी देह नाही, तर मी कोण आहे याचा शोध अंतर्मुख होऊन घ्यायला लागले, तर लक्षात येईल की मी देहातीत – देहमनबुद्धीच्या पलिकडे आहे. अशा देहातीत अवस्थेत स्वतःला वारंवार ध्यानात न्याहाळत असताना तो जीव स्वयं आत्मरूप-स्वरूपच होतो.

६३) आतां हेंचि दृढीकर्ण । व्हावया करीं सद्गुरुभजन ।

सद्गुरुभजनें समाधान । नेमस्त आहे ॥ ५।६।५३

महावाक्याचा बोध अंतःकरणात दृढ होण्यासाठी सद्गुरूंचे भजन म्हणजे त्यांच्या उपदेशाचे स्मरण, त्यांचे गुणवर्णन, त्यांचा मनोभाव जाणून त्यानुसार साधना व आचरण करणे. असे केल्याने सद्गुरूंची कृपा

शिष्याला लाभते आणि शिष्य आनंदरूप, समाधानी होतो.

६४) जो संतांसी शरण गेला । संतजनीं आश्वासिला ।

मग तो साधक बोलिला । ग्रंथांतरीं ॥ ५।९।३

साधकाचे प्रमुख लक्षण - जो संतचरणी शरणागत झाला आणि त्यानंतर संतांनी ज्याला आश्वासन देऊन आपले म्हटले, साधना काय करायची ते सांगून जीवनाचे ध्येय आत्मदर्शनात आहे हे समजावले, तो साधक.

६५) आत्मबुद्धि निश्चयाची । तेचि दशा मोक्षश्रीची ।

अहमात्मा हें कधींचि । विसरों नये ॥ ५।१०।३८

आत्मबुद्धीचा निश्चय पक्का होणे, हीच मोक्षश्रीची स्थिती आहे. 'अहं आत्मा' मी देह नसून आत्मा आहे हा बोध कधीच विसरू नये. 'अहं आत्मा' असे स्मरण ठेवत जीवाने एक दिवस आत्मरूपच होऊन जायचे आहे.

६६) जो जाणेल भगवंत । तया नांव बोलिजे संत ।

जो शाश्वत आणि अशाश्वत । निवाडा करी ॥ ६।१।१६

संत कोणाला म्हणावे? जो भगवंताचे स्वरूप जाणतो तो संत. भगवंताला जाणणे म्हणजे जीवाने स्वयं भगवद्स्वरूप होणे, सच्चिदानंद होणे. त्यासाठी देहबुद्धी ही आत्मबुद्धी करायची आहे. शाश्वत काय, अशाश्वत काय याची निवड करून शाश्वत परमात्म्याच्या ठिकाणी आपले चित्त जडून ठेवायचे आहे.

६७) चळेना ढळेना देव । ऐसा ज्याचा अंतर्भाव ।

तोचि जाणिजे माहानुभाव । संत साधु ॥ ६।१।१७

देव कधी चळत नाही, ढळत नाही, फुटत नाही, नासत नाही. कशाचाही त्याच्यावर परिणाम होत नाही. तो जसा आहे, तसाच आहे.

असा अनुभव ज्याला आपल्या अंतर्दामी निश्चितपणे आला, तोच खरा संत साधु, महानुभाव आहे असे समजावे.

६८) जो जनामधें वागे । परि जनावेगळी गोष्टी सांगे ।

ज्याचे अंतरीं ज्ञान जागे । तोचि साधु ॥ ६।१०।१८

असा पुरुष व्यवहारी जगात इतर चार सामान्य माणसांसारखाच राहतो, वागतो, बोलतो, पण त्याचे बोलण्याचे विषय सर्वापेक्षा काही वेगळेच असतात. सांसारिक गोष्टी, समाजकारण, राजकारण यात तो विशेष रस घेत नाही. 'आत्मचर्चे चतुर । एन्हवी वेडा ।' म्हणजे आत्मा, परमात्म्याविषयी गोष्टी निघाल्या की तो स्वानुभवावर आधारित मते मांडतो. त्याचे कारण त्याला परमात्मा, विश्व व स्वतःविषयीचा अद्वैतबोध पक्का झालेला असतो. अंतरात आत्मज्ञान जागृत असते.

६९) सद्गुरुकृपा कळे त्यासी । जो शोधील आपणासी ।
पुढें कळे अनुभवासी । आपेंआप वस्तु ॥ ६।१०।११

सद्गुरूंचा अनुग्रह अनेकांना झालेला दिसला, तरी सद्गुरुकृपा ही वेगळीच असते. सद्गुरूपदिष्ट मार्गाने जो सातत्याने दीर्घकाल ध्याननामादि अंतरंग साधना करत राहतो, त्यालाच हळूहळू सद्गुरुकृपेचा प्रत्यय यायला लागतो. वैराग्य बाणते. विवेक जागृत होतो. सोऽहंचे अनुसंधान साधते. यथाकाल सर्व साधनेचा परिपाक म्हणून आत्मवस्तूचा अनुभव येऊ लागतो आणि तो स्वयं अनुभवरूप होतो.

७०) याचि जन्में येणेंचि काळें । संसारीं होईजे निराळे ।
मोक्ष पाविजे निश्चळें । स्वरूपाकारें ॥ ६।१।११

ज्याला नरदेह प्राप्त झाला, त्याने याच जन्मात येथे संसारात

असतानाच आपले अस्तित्व या संसारापेक्षा, देहमनबुद्धीपेक्षा वेगळे आहे हे प्रत्यक्ष शब्दाने, परोक्षज्ञानाने जाणून घ्यावे आणि त्यानंतर साधना करून आपले सर्वात असून पूर्णपणे अलिप्त व निश्चळ असलेले आत्मरूप, स्वरूप अनुभवावे, मोक्षप्राप्ती करून घ्यावी.

७१) परीक्षवंतांपुढें रत्न । ठेवितां होये समाधान ।

तैसें ज्ञानियांपुढें ज्ञान । बोलावें वाटे ॥ ७।१।४८

रत्नपारख्याकडून आपले रत्न पारखून घेतले की समाधान वाटते.

सामान्याच्या दृष्टीला अथवा लहान मुलाला रत्न आणि काच यातला फरक समजत नाही. तसे अध्यात्मज्ञान, परमार्थ याविषयी बोलायचे तर त्या विषयातील जाणकार व्यक्ती हवी. ज्याला त्याचे ज्ञान नाही, त्याची गोडी नाही आणि त्याविषयी जिज्ञासादेखील नाही, त्याच्यापुढे हा विषय मांडून

काय उपयोग? भगवद्गीता म्हणते -

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥१८-६७

ज्ञानदेव म्हणतात - जो जेथीचे गौरव नेणे । तयासी ते भिंगुळवाणे ॥

७२) भांडारगृहें भरलीं । परी असती आडकिलीं ।

हातास न येतां किली । सर्वही अप्राप्त ॥ ७।२।१३

भांडारगृहात पुष्कळ माल भरलेला आहे. परंतु तो कुलपामुळे अडकलेला आहे. त्या कुलपाची किल्ली जोपर्यंत आपल्याला मिळत नाही, तोपर्यंत त्यातील वस्तूंची प्राप्ती होणार नाही.

७३) सद्गुरुकृपा तेचि किली । जेणें बुद्धि प्रकाशली ।

द्वैतकपाटें उघडलीं । येकसरीं ॥ ७।२।१५

सद्गुरुंची कृपा हीच त्या भांडारगृहाची किल्ली आहे. ती किल्ली हातात आली, सद्गुरुकृपा लाभली की बुद्धीत ज्ञानाचा प्रकाश पडतो. प्रज्ञा जागृत होते. अज्ञानामुळे जे द्वैत भासत होते, आपण एक, विश्व एक आणि परमात्मा एक असे जे वेगळेपण वाटत होते, ते जाऊन अद्वैतबोध होतो. आपण, विश्व आणि परमात्मा तिन्ही मिळून एकच परमात्मा आहे याचा अनुभव येतो.

७४) मीपण जाणोनि त्यागावें । ब्रह्म होऊन अनुभवावें ।

समाधान तें पावावें । निःसंगपणें ॥ ७/७/५२

मीपण विचाराने, विवेकाने घालवावे. आपण देहाला मी समजतो. पण प्रत्यक्षात बोलताना माझा देह, माझे मन, माझी बुद्धी म्हणतो म्हणजे मी कोणीतरी देह मन बुद्धीपासून वेगळा आहे, हे विचाराने कळते. तेव्हा 'देह मी' या अज्ञानाचा त्याग करावा. 'मी ब्रह्म'

आहे याचा साधनेने अनुभव घ्यावा आणि देह व विश्व यापासून निःसंग होऊन समाधानात रहावे.

७५) नाना फळें पक्षी खाती । तेणेंचि तयां होये तृप्ति ।

परी त्या चकोराचे चित्तीं । अमृत वसे ॥ ७१९।३९

इतर पक्षी नाना प्रकारची फळे खाऊन तृप्त होतात. पण चकोर पक्षाला मात्र अमृतच हवे असते. इतर कशानेही त्याला समाधान, तृप्ती मिळू शकत नाही.

७६) तैसें संसारी मनुष्य । पाहे संसाराची वास ।

परी ते भगवंताचे अंश । भगवंतचि इच्छिती ॥ ७१९।४०

तसे संसारी मंडळी सांसारिक गोष्टीतच जीवनभर रंगून राहतात आणि सुखदुःखाचे भोग भोगतात. त्यांना कधीच शाश्वत सुख, आनंद,

शांती लाभत नाही. पण जे भगवंताचे अंश-भक्त असतात, त्या भगवद्भक्तांना मात्र फक्त भगवंतच हवा असतो. संपत्ती, सत्ता, मानमरातब, कीर्ती यासारख्या ऐहिक गोष्टींच्या आकर्षणाला भक्त कधीही बळी पडत नाहीत.

७७) शरणांगतांची वाहे चिंता । तो येक सद्गुरु दाता ।

जैसें बाळक वाढवी माता । नाना येत्नें करुनि ॥ ७।१०।४०

सद्गुरूंना अनन्यभावे शरणागत झालेल्या शिष्याची सर्वतोपरी चिंता सद्गुरूच वाहतात. सद्गुरु हे समर्थ असून त्यांच्याजवळ दातृत्व असते. ते 'समर्थपणे उदार' असतात. आई जशी आपल्या बाळाला सर्व बाजूने सांभाळत मोठे करत असते, तशी सद्गुरु माउली शिष्याचे अज्ञान दूर करून त्याला आत्मज्ञान देत असते.

७८) आत्मनिवेदनाचें लक्षण । आधीं पाहावें मी कोण ।

मग परमात्मा निर्गुण । तो वोळखावा ॥ ८।८।१३

नवविधा भक्तीपैकी आत्मनिवेदन ही शेवटची भक्ती. प्रथम अंतर्मुख होऊन 'मी कोण' याचा शोध घ्यायचा. तो कसा घ्यायचा हे सद्गुरु सांगतात. ध्यानसाधनेने मी सगुण देह नसून मी निर्गुण आत्मा आहे लक्षात येते, अनुभवता येते. मग परमात्मा निर्गुण आहे हे साधुसंतांच्या वचनावरून कळते. कारण येथे सर्व प्रमाणात शब्दप्रमाण हे श्रेष्ठ आहे. मग मी निर्गुण, परमात्मा निर्गुण दोन्ही एकरूप होऊन जातात.

७९) सोहं आत्मा स्वानंदघन । अजन्मा तो तूंचि जाण ।

हेंचि साधूचें वचन । सदृढ धरावें ॥ ८।८।३३

साधूसंत, सद्गुरु सांगतात की सः म्हणजे तो व्यापक परमात्मा आणि

अहं म्हणजे मी जीव-आत्मा दोन्ही तत्त्वतः एकच आहे. परमात्मा व्यापक, सर्वशक्तिमान आहे. जीव-आत्मा देहापुरता मर्यादित, अल्पशक्तिमान आहे. परमात्मा जसा सच्चिदानंद तसा जीवही सच्चिदानंद, पण देहाची उपाधी टाकल्यानंतर. त्यामुळे प्रमाणात फरक असला तरी गुणाच्या दृष्टीने दोन्ही एकच. आत्मा हा परमात्म्याप्रमाणेच आनंदघन असून त्याला जन्ममृत्यु नाही. 'तो आत्माच तू आहेस' हे साधूचे वचन अंतःकरणात सदृढ धरावे.

८०) सदा स्वरूपानुसंधान । हे मुख्य साधूचें लक्षण ।

जनीं असोन आपण । जनावेगळा ॥ ८११९

साधूचे प्रमुख लक्षण कोणते? अखंड स्वरूपाचे अनुसंधान. तो परमात्माच मी आत्मरूपाने आहे, असे सोडहं चे अनुसंधान सतत ठेवून लौकिक व्यवहार त्या बोधाने करणे. सामान्याचे देहबुद्धीतून होणारे

व्यवहार आणि साधूचे आत्मबुद्धीतून होणारे व्यवहार वरवर सारखे वाटले तरी त्या कृतीमागचे हेतू भिन्न असतात. सामान्याची दृष्टी बहुधा स्वार्थाची असते. साधूचे सर्व व्यवहार परमेश्वराकडून आलेले निस्वार्थ बुद्धीचे असतात. म्हणून साधू लोकात वावरतो, परंतु सर्वांपेक्षा वेगळा असतो. हे जाणकाराच्या लक्षात येते.

८१) परमेश्वरास वोळखिलें । आपण कोणसे कळलें ।
आत्मनिवेदन जालें । म्हणिजे बरें ॥ १०।८।२२

परमेश्वर कोण, कसा आहे, त्याचे स्वरूप काय, त्याचे कार्य काय हे समजून घ्यावे. परमेश्वर-परमात्मा निर्गुण, निराकार, सर्वव्यापी, सर्वज्ञ, सर्वशक्तीमान, सत् चित् आनंद स्वरूप आहे. त्याला जन्म मृत्यु, येणे जाणे नाही. त्याला विकार नाही. तो अखंड आहेच आहे. त्याच्या

अधिष्ठानावर विश्वाचे सर्व व्यापार चालतात. आपण आत्मा असून परमात्म्याची लक्षणे आत्म्याचे ठिकाणी आहेत. पण आत्मा परमात्म्याचा अंश असून अल्पज्ञ, अल्पशक्तिमान आहे. परमात्मा व आत्मा, परमेश्वर आणि आपण तत्त्वतः एकच आहेत हे कळले आणि प्रतिबिंब बिंबाशी सहजच मिळून जाते तसा आत्मा परमात्म्याशी मिळून गेला की आत्मनिवेदन झाले. जीव आत्मरूप झाला, मुक्त झाला.

८२) ब्रह्मांड कोणें केले । कासयाचें उभारलें ।

मुख्य कर्त्यास वोळखिलें । म्हणिजे बरें ॥ १०।८।२३

सर्व ब्रह्मांड कोणी केले, याचा मुख्य कर्ता कोण, हे कशापासून निर्माण केले या सर्वांचा स्पष्ट उलगडा झाला म्हणजे संशय रहात नाही. ब्रह्म काहीच करत नाही. ते नुसते असते, जसे आकाश असते त्यावर सूर्य,

चंद्र, ढग येतात जातात. ब्रह्माला कशाचा लेप नाही. विश्व परमेश्वराने निर्माण केले. 'एकोऽहं बहुस्याम प्रजायैति' एक आहे अनेक रूपाने नटावे असे वाटले आणि विश्व निर्माण झाले. याठिकाणी उपादान कारण व निमित्त कारण परमेश्वरच आहे. त्याच्या अधिष्ठानावर विश्वाचे व्यापार चालतात. आपण त्या जगड्व्याळ यंत्रातील एक लहानसा भाग आहोत, हे जाणून परमेश्वराने समोर ठेवलेले काम उत्तम करून त्यालाच अर्पण करायचे म्हणजे झाले. आपल्याला कर्माचा बंध नाही.

८३) *येथें अनुमान राहिला । तरी परमार्थ केला तो वायां गेला ।*

प्राणी संशई बुडाला । प्रचितीविण ॥ १०।८।२४

या सर्व गोष्टी नीट समजल्या नाहीत, नेणतेपणाने परमार्थ केला गेला, तर तो परमार्थ वाया जातो. परमार्थात समज आणि साधनेनंतर

प्रचीती फार महत्त्वाची आहे. प्रत्येक बाबतीत संशय राहिला, तर परमार्थाचे फळ 'आत्मज्ञान' हे प्राप्त होत नाही आणि आत्मज्ञान नाही तोपर्यंत शांती, समाधान नाही.

८४) हें परमार्थाचें वर्म । लटिकें बोले तो अधम ।

लटिकें मानी तो अधमोद्धम । येथार्थ जाणावा ॥ १०।८।२५

परमार्थाचे नेमके वर्म काय ते सांगितले आहे. हे स्वानुभवातून आलेले प्रचीतीचे बोलणे आहे. हे खोटे आहे असे जर कोणी म्हणेल तर तो अधम, पापी आहे असे समजावे. परमार्थाच्या क्षेत्रात संत वचने, शास्त्रग्रंथ हे प्रमाण मानले जातात. त्याला आप्तवाक्य म्हणतात. येथे प्रत्यक्ष, अनुमान ही प्रमाणे उपयोगी नाहीत. एखादी व्यक्ती संत आहे याची खात्री करून घ्यावी. मग त्याच्यावर पूर्ण निष्ठा ठेवून साधना करावी. हळूहळू प्रचीती येत जाते.

८५) श्रवण मनन निजध्यास । प्रचितीनें बाणतां विश्वास ।

रोकडा साक्षात्कार, सायास - । करणेंचि नलगे ॥ १०।९।३०

साधनेच्या पायऱ्या यात सांगितल्या आहेत. श्रवणापासून प्रारंभ आहे. श्रवण म्हणजे नुसते कानाने ऐकणे नव्हे. सर्वांगाचे कान करून अवधानपूर्वक अद्वैत ग्रंथांवरील निरूपण अधिकारी, स्वानुभवी व्यक्तीकडून ऐकणे, त्यावर चिंतन, मनन करणे. त्यानुसार आचरण, अनुष्ठान करण्याचा ध्यास घेणे आणि त्याप्रमाणे आपल्या आचार विचारात, आहारविहारात योग्य तो चांगला बदल करणे. या सर्वांचा परिणाम म्हणजे हळूहळू प्रचीती येत जाते. साधनेवरचा विश्वास दृढ होतो आणि याच जन्मात आत्मसाक्षात्कार होऊन जीवन धन्य होते. या मार्गाने सरळ चालले असता फार कष्ट करावे लागत नाहीत.

८६) पदार्थ मनें काया वाचा । मी हा अवघाचि देवाचा ।

जड आत्मनिवेदनाचा । विचार ऐसा ॥ १२।५।१६

जड आत्मनिवेदन म्हणजे नेमके काय? 'आहे तितुके देवाचे' माझे काही नाही. कारण मीच मुळात परमेश्वरापेक्षा वेगळा नाही. मग माझे काय असणार? ज्याला सामान्यतः माझे म्हटले जाते ते सर्व शरीर, वाणी, मन, नाना वस्तु या सर्व देवाच्याच आहेत. किंबहुना परमात्माच माझ्यासकट सर्व वस्तूंच्या रूपाने नटून आहे. त्याच्याखेरीज दुसरे काही नाही. हा जड आत्मनिवेदनाचा विचार आहे.

८७) ठावचि नाहीं चंचळाचा । तेथें आधीं आपण कैचा ।

निश्चळ आत्मनिवेदनाचा । विवेक ऐसा ॥ १२।५।२०

स्वरूपस्थितीच्या ठिकाणी सर्व काही स्थिर, निश्चल आहे. तेथे

चंचळाला स्थानच नाही. मग त्या स्थितीत आपण म्हणजे मी असणार कोठून? एकच परब्रह्म-परमात्मा आहे. त्याखेरीज काही नाही.

एक परब्रह्म संचले । कदापि नाही विकारले ।

त्यावेगळे जे भासले । ते भ्रमरूप ॥

असा बोध अखंड राहणे, हे निश्चळ आत्मनिवेदन.

८८) जनास दिसे हा दुश्चित । परी तो आहे सावचित ।

अखंड जयाचें चित्त । परमेश्वरीं ॥ १४।७।१५

ज्याचे चित्त अखंड परमेश्वराच्या चरणी जडून राहिलेले आहे, त्याचे बाहेरचे वर्तन सामान्य माणसापेक्षा थोडे वेगळे दिसते. व्यावहारिक गोष्टीत तो जरा दुश्चित आहे असे दिसते. पण पारमार्थिक दृष्टीने पाहता तोच खरा सावचित, सावधान आहे. भगवद्गीता म्हणते -

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

सर्व प्राणिमात्र ज्या परमार्थाच्या बाबतीत झोपलेले असतात, तेथे ज्ञानी पुरुष नेहमी जागृत असतो, आणि व्यावहारिक गोष्टीत सामान्य मनुष्य जेथे अत्यंत जागृत असतो, त्या ठिकाणी ज्ञानी पुरुष झोपलेला असतो. म्हणजे त्या गोष्टीला तो फारसे महत्त्व न देता ते तो गौणत्वाने घेतो.

८९) प्रत्यये बोलोन उठोन गेला । चटक लागली लोकांला ।

नाना मार्ग सांडून त्याला । शरण येती ॥ १५।२।१९

आपल्या स्वानुभूतीतून आलेले पारमार्थिक ज्ञान – त्याविषयी बोलून एखादा ज्ञानी पुरुष निघून गेला, तर विचारी लोकांना त्याच्या बोलण्याचे आकर्षण वाटते. तसे विचार पुन्हापुन्हा त्याच्या तोंडून ऐकावे अशी चटक

लागते. कारण असे विचार सांगणारा क्वचितच कोणी एखादा संत साधू असतो. इतरत्र शाळा, विद्यालये, निरनिराळी व्यासपीठे, पुस्तके यातून आध्यात्मिक, पारमार्थिक विचार प्रचीतीतून आलेले सहसा ऐकायला मिळत नाहीत. मग परमभाग्याने जेव्हा ते ऐकायला मिळतात, तेव्हा लोक इतर मार्ग सोडून त्याला शरण येतात व पुढील मार्गदर्शनाची अपेक्षा करतात.

१०) परी तो कोठे आडळेना । कोणे स्थळीं सांपडेना ।

वेष पाहतां हीनदीना- । सारिखा दिसे ॥ १५।२।२०

आपल्या बोलण्याने लोकांना तो चटक लावतो, पण लोकांच्या कोंडाळ्यात सापडत नाही. कोठेतरी अज्ञात स्थळी निघून जातो. लोक त्याचा शोध घेत राहतात. त्याचा वरचा वेष पाहिला, तर अगदीच सामान्य हीन दीन झालेल्या माणसासारखा तो राहतो.

११) उदंड करी गुप्तरूपें । भिकाऱ्यासारखा स्वरूपें ।
तेथें येशकीर्तिप्रतापें । सीमा सांडिली ॥ १५।२।२१

तो अनेक मोठमोठ्या गोष्टी करत राहतो, पण गुप्तपणाने.
कोणालाही त्याचा, त्याचा कार्याचा थांगपत्ता लागत नाही. त्याच्याकडे
पाहताना तो भिकाऱ्यासारखा दिसतो. पण त्याचे यश, कीर्ती आणि
प्रताप दूरवर पसरत असते.

१२) मननसीळ लोकांपासीं । अखंड देव अहर्निशीं ।

पाहतां त्यांच्या पूर्वसंचितासी । जोडा नाहीं ॥ १७।१।२२

परमेश्वराचे अखंड अनुसंधान, चिंतन, मनन करणारापाशी ईश्वर
दिवसरात्र वास्तव्य करून असतो. त्याच्या अंतःकरणातच परमेश्वर
क्षेत्रसंन्यासी होऊन राहतो. अशा भक्ताच्या पूर्वपुण्याईला जोड नाही. देव

तेथे भक्त आणि भक्त तेथे देव असे त्यांचे अतूट नाते असते.

१३) येकांती मौन्य धरून बैसे । सावध पाहतां कैसे भासे ।

सोहं सोहं ऐसे । शब्द होती ॥ १८।५।७

एकान्तात मौन धरून, डोळे मिटून, वृत्ती अंतर्मुख करून, श्वासावर लक्ष ठेवून बसावे. अत्यंत एकाग्रतेने लक्ष दिले, तर असे लक्षात येते की, प्रत्येक श्वासाबरोबर 'सो' आणि 'हं' असे शब्द सहजच चाललेले आहेत. चोवीसही तास हा ध्वनी चालू असतो. पण कोणाचे त्याकडे लक्षच नसते. कोणी संत सद्गुरु भेटले, तर ते त्या शब्दामागे असलेला अर्थ स्पष्ट करून सांगतात आणि साधनेसंबंधी नेमके मार्गदर्शन करतात.

१४) ते शब्द सांडून बैसला । तो मौनी म्हणावा भला ।

योगाभ्यासाचा गल्बला । याकारणें ॥ १७।५।९

प्रथम मन अंतर्मुख व श्वासावर एकाग्र करण्यासाठी तो साधक योगसाधनेला बसतो. ही अंतर्मुखता साधू लागली की काही काळाने मनातील विचार हळूहळू कमी होऊन मन निर्विचार, निर्विकार होत शून्यावस्था प्राप्त होते. मनाचा चिदाकाशात लय होतो. त्यावेळी सोहं शब्दही थांबतात. ध्याता-ध्यान करणारा, ध्येय-ज्याचे ध्यान करायचे तो आणि ध्यान हे तिन्ही एकरूप होऊन जातात. अशी स्थिती प्राप्त होईतो ध्यान करावे. ही स्थिती प्राप्त होण्यासाठी योगाभ्यासाची खटपट चालू असते.

१५) सामर्थ्य आहे चळवळेचें । जो जो करील त्याचें ।

परंतु यथें भगवंताचें । अधिष्ठान पाहिजें ॥ २०।४।२६

देहाचे व्यापार चालण्यासाठी आणि विश्वातील घडामोडी रात्रंदिवस योग्य सूत्राने होण्यासाठी कर्मप्रवृत्ती ही आवश्यक आहे. कर्म हा

रजोगुणाचा स्वभाव. रजोगुणाला सत्त्वगुणाची जोड मिळाली, तर ती कर्म
सर्वांच्या कल्याणाची होऊ शकतात. त्याउलट रज आणि तम गुण एकत्र
आले, तर विध्वंसक कृत्ये केली जातात. संत सांगतात, कोणत्याही
कर्माला चैतन्य भगवंताकडून मिळत असते. प्रत्येकाच्या हृदयात भगवंत
आत्मरूपाने वास करतो. ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । भ. गीता.
याचे भान ठेवावे. मी कर्ता नसून राम कर्ता आहे. तो सतत आपल्या
प्रत्येक हालचालीकडे लक्ष ठेवून आहे, याची जाणीव असावी.
समाजसेवा, देशसेवा काहीही करताना त्या कार्याला भगवंताचे अधिष्ठान
पाहिजे. त्याचबरोबर कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन । हे
भगवद्‌वचन ध्यानी ठेवून केलेले कर्म भगवंताला अर्पण करावे.

१६) अनुभव घेतां संगत्याग नसे । संगत्यागें अनुभव न दिसे ।
हें अनुभवीयासीच भासे । येरां गथागोवी ॥ ४।४।७

अनुभव घेणे, अनुभव घेणे हे द्वैतातच संभवते. अनुभव आणि अनुभव घेणारा अशा दोन गोष्टी तेथे असतात. म्हणजे त्या स्थितीत उपाधीचा संगत्याग झालेला नसतो. जेव्हा उपाधीचा संग सुटतो, तेव्हा अनुभव आणि अनुभव घेणारा असे दोन रहातच नाहीत. तो स्वयं अनुभवरूप होऊन राहतो. मग त्याचा अनुभव इतर लोक घेतात. त्या स्थितीचा अनुभव ज्याने घेतला, त्यालाच हे कळू शकेल. इतरांना हे लक्षातच येणार नाही.

१७) ऐक ज्ञानाचें लक्षण । ज्ञान म्हणिजें आत्मज्ञान ।

पाहावें आपणासि आपण । या नांव ज्ञान ॥ ५।६।१

हे शिष्या, ज्ञानाचे लक्षण काय ते ऐक. ज्ञान म्हणजे आत्मज्ञान,

स्वरूपज्ञान, 'मी कोण' हे जाणणे. इतर अनेक विषयांचे ज्ञान जगात आहे. त्याचा या ज्ञानाशी संबंध नाही. 'एवं पोट भरावयाची विद्या' तिला सद्विद्या म्हणू नये. तसे जीवन जगण्यासाठी अनेक विद्या, कला आत्मसात कराव्या लागतात. पण अध्यात्मविद्या, आत्मज्ञान हे सर्वापेक्षा वेगळे व श्रेष्ठ आहे. सद्गुरुकृपेने हे ज्ञान प्राप्त होते. आत्मज्ञान होण्यासाठी आपणच अंतर्मुख होऊन ध्यानात आपल्याला पहायचे आहे. आत्मा स्वयंप्रकाशी आहे आणि 'मी आत्माच आहे' हा बोध आत्म्याच्याच प्रकाशात होतो. हे पहायचे कसे ते सद्गुरुंकडून समजून घ्यावे.

१८) आपला आपणासि लाभ । हें ज्ञान परम दुल्लभ ।

जें आदि अंतीं स्वयंभ । स्वरूपचि स्वयें ॥ ५।६।१५

आपलाच आपल्याला लाभ होणे, आपले आपल्याला ज्ञान होणे -

आत्मज्ञान होणे हे अत्यंत अवघड आहे, असे म्हटले आहे. वस्तुतः आपण स्वतःला पाहणे यात अवघड काय आहे? पण आपण आपल्या देहाला आरशात पाहतो, तसे हे पाहणे नाही. आपले निर्गुण स्वरूप, चैतन्यरूप आत्मा आपल्याला पहायचा आहे. तो आपल्या देहात वास्तव्य करून आहे. आपली सर्व ज्ञानेंद्रिये बहिर्मुख आहेत. ती विश्वातील नाना गोष्टींचा आस्वाद घेत आहेत. त्या इंद्रियांना, मन, बुद्धीला आत्मा सापडणार नाही. जर कोणी देहाची, विश्वाची उपाधी दूर सारून, क्षर अक्षर पुरुषाला बाजूला ठेवून त्या उत्तम पुरुषाला पहाण्याचा प्रयत्न करेल, तर त्याला आत्म्याचे स्वरूप कळेल. तोच आत्मरूप होईल.

११) साधकासी संदेहवृत्ती । पुढें होतसे निवृत्ती ।

याकारणें निःसंदेह श्रोतीं । साधु वोळखावा ॥ ५१०१११

बद्ध, मुमुक्षु, साधक, सिद्ध या चार अवस्था. त्यात साधकाच्या अवस्थेत बरीच मंडळी असतात. त्यातून सिद्धावस्थेपर्यंत फारच थोडे साधक पोचतात. उत्तम साधक हा अवगुणांचा त्याग करून पारमार्थिक उत्तम गुण मिळवित असतो. सद्गुरुकृपेचा प्रत्यय त्याला येत असतो. तथापि अजून मनात थोडा संदेह असतो. निदान 'मी याच जन्मात मुक्कामावर पोहोचेल ना' अशी शंका तरी मनात असते. पण जेव्हा 'मी तोच आहे', 'अहं आत्मा' हा बोध सद्गुरुकृपेने त्याला होतो, तेव्हाच तो निःसंदेह होतो. त्यालाच सिद्ध, साधु, संत असे म्हटले जाते.

१००) आधीं अध्यात्मश्रवण । मग सद्गुरुपादसेवन ।

पुढें आत्मनिवेदन । सद्गुरुप्रसादें ॥ ६।२।४०

परमार्थसाधनेचा प्रारंभ अध्यात्मश्रवणाने होतो. श्रवण म्हणजे नुसते

ऐकणे नसून जे ऐकले त्याचे अनुसरण करणे. त्याचे चिंतन मनन करणे. श्रवणाने परोक्षज्ञान होते. साधनेसंबंधी थोडी माहिती श्रवणाने, ग्रंथवाचनाने मिळते. पण अपरोक्ष अनुभूती - आत्मज्ञान होण्यासाठी सद्गुरुकृपा, त्यांचे मार्गदर्शन आवश्यक असते. त्यासाठी सद्गुरुचरणसेवा म्हणजे सद्गुरूपदिष्ट मार्गाने ध्याननामादि साधना दीर्घकाल सातत्याने ध्येय प्राप्त होईतो करत राहणे. शिष्याची साधनेतील प्रगती, जिद्द, तळमळ हे पाहून योग्य वेळी सद्गुरूंच्या कृपाप्रसादाने शिष्य आत्मनिवेदनाच्या शेवटच्या पायरीपर्यंत पोचतो.

१०१) आत्मनिवेदना उपरी । निखळ वस्तु निरंतरी ।

आपण आत्मा अंतरीं । बोध जाला ॥ ६।२।४१

आत्मनिवेदनापर्यंतची वाटचाल झाली की त्याची पुढची आणि

साधनेची शेवटची पायरी म्हणजे साधक जीवाने स्वयं वस्तुरूप होऊन राहणे. मूळ स्वरूपाच्या ठिकाणी रहाणे. तेथे आपणच आत्मा-ब्रह्म आहोत असा बोध होतो.

१०२) त्या ब्रह्मबोधें ब्रह्मचि जाला । संसारखेद तो उडाला ।

देहो प्रारब्धीं टाकिला । सावकास ॥ ६।२।४२

त्या ब्रह्मबोधाने तो ब्रह्मच होतो. साहजिकच देहात असून तो देहापासून अलिप्त होतो. देहाला लागलेल्या संसारापासून, त्यातील सुखदुःखापासून मुक्त होतो. सर्व घटनांकडे साक्षीत्वाने पाहतो. देहाला त्याच्या प्रारब्धावर सोडतो. देहाला यातना होत असल्या तरी 'देह मी नाही, मी आत्मा आहे, मी सच्चिदानंदरूप आहे' या बोधापासून तो कधी च्युत होत नाही.

१०३) यासी म्हणजे आत्मज्ञान । येणें पाविजे समाधान ।

परब्रह्मीं अभिन्न । भक्तचि जाला ॥ ६।२।४३

या स्थितीलाच आत्मज्ञान म्हणतात. या ज्ञानाचा परिणाम आहे शाश्वतसुख, परमशांती, समाधान. हे कोणत्याही प्रसंगाने डळमळत नाही. कारण तो साधक जीव आता देहबुद्धी, जीवबुद्धी टाकून परब्रह्माशी अभिन्न-एकरूप झाला आहे. खरा भक्त झाला आहे. विभक्तपणे नसावे । तरीच भक्त म्हणवावे । जो परमेश्वरापासून कधी विभक्त नाही तोच भक्त. आता भक्ताला देवाचा विसर नाही आणि देवाला भक्ताचे विस्मरण नाही.

१०४) आतां होणार तें होयेना कां । आणि जाणार तें जायेना कां ।

तुटली मनांतील आशंका । जन्ममृत्याची ॥ ६।२।४४

आता यापुढे देहाच्या पातळीवर संसारात, विश्वात जे काही होईल

ते सर्व स्वप्नवत्, असत् आहे हे लक्षात येते. ही सर्व भगवंताची लीला आहे. मी आत्मरूप झाल्यामुळे जन्ममृत्युची आशंका, भीती नाही म्हणून अभयम्. पुन्हा जन्ममृत्युच्या फेऱ्यात सापडणे नाही. मी अमर आहे हा बोध. मग चिंता कसली?

१०५) संसारी पुंडावें चुकलें । देवां भक्तां ऐक्य जालें ।

मुख्य देवास वोळखिलें । सत्संगेंकरूनी ॥ ६।२।४५

संतांच्या संगतीमुळे मुख्य देव कोण, त्याचे स्वरूप काय याची ओळख पटली, आणि भक्त स्वयं देवरूपच झाला. देव भक्त वेगळेपणाने होते, ते एकरूप झाले. साहजिकच देहाला लागलेला जो संसार, त्यातील 'मी, मला, माझे' हे सर्व संपले. सुखदुःखादि सर्व द्वंद्वे दूर झाली. अद्वैतबोध झाला.

१०६) साधु दिसती वेगळाले । परी ते स्वरूपीं मिळाले ।

अवघे मिळोन येकचि जाले । देहातीत वस्तु ॥ ७।२।३१

आत्मसाक्षात्कारी संत, साधु हे वरवर देहाने, प्रकृतीच्या अंगाने वेगवेगळे दिसले, तरी ते साधना पूर्ण करून स्वरूपाकार झालेले असतात. ते कोणत्याही जातीचे, धर्माचे, संप्रदायाचे असोत, ज्यांना स्वरूपबोध झाला ते सर्व देहातीत. जी परमात्मवस्तु आहे, ती वस्तूच ते होऊन राहतात. त्यामुळे त्यांच्यात, त्यांच्या बोधात काही फरक नसतो. हे ज्यांच्या लक्षात येते, ते सर्व संतांच्या चरणी अत्यादराने नतमस्तक होतात.

१०७) आत्मनिवेदनाचे अंतीं । जें कां घडली अभेद भक्ती ।

तये नांव सायोज्यमुक्ती । सत्य जाणावी ॥ ८।८।११

आत्मनिवेदनाची पायरी ओलांडल्यावर देव भक्तात जी अभेदभक्ती

असते, तिलाच 'सायुज्यमुक्ती' म्हणतात. ही शेवटची मुक्ती. ह्याठिकाणी अद्वैतच असते. सलोकता, सरूपता, समीपता ह्या तीन मुक्ती अलिकडच्या. सायुज्यमुक्तीत पूर्ण एकरूपता असते.

१०८) भक्तांचेनि साभिमानें । कृपा केली दाशरथीनें ।

समर्थकृपेचीं वचनें । तो हा दासबोध ॥ २०।१०।३०

समर्थांचे प्रमुख दैवत प्रभु रामचंद्र. देवाला भक्तांचा अभिमान असतो. त्या अभिमानाच्या पोटी रामचंद्राने आपल्या भक्तांवर कृपा केली आणि दासबोधासारखा हा ग्रंथ तयार झाला. हा ग्रंथ म्हणजे समर्थकृपेची वचने आहेत. हा ग्रंथ म्हणजे भगवंताची वाणी. भगवंतच खरे ग्रंथकर्ते आहेत. आपण निमित्तमात्र असा समर्थांचा भाव आहे. दासबोध ग्रंथाच्या शेवटी समारोपादाखल ज्या ओव्या आल्या आहेत, त्यात ही ओवी आहे.

॥ श्रीराम ॥

श्रीरामचंद्रा करुणासमुद्रा । ध्यातो तुङ्गी राजस योगमुद्रा ॥
नेत्रीं न ये रे तुजवीण निद्रा । कैं भेटसी बा मजला सुभद्रा ॥
शुकासारिखें पूर्ण वैराग्य ज्याचें । वसिष्ठापरी ज्ञान योगेश्वराचें ॥
कवि वाल्मिकासारिखा मान्य ऐसा । नमस्कार माझा सद्गुरु रामदासा ॥
मला वाटतें अंतरीं त्वां वसावें । तुझ्या दासबोधासि त्वां बोधवावें ॥
अपत्यापरी पाजवी प्रेमग्रासा । महाराजया सद्गुरु रामदासा ॥

॥ जय जय रघुवीर समर्थ ॥

श्रीसमर्थ रामदास स्वामीकृत

श्रीरामचंद्र प्रार्थना

कल्याण करी रामराया । जनहित विवरी ॥धृ॥

तळमळ तळमळ होतचि आहें । हें जन हाती धरी ॥१॥

अपराधी जन चुकतचि गेले । तूझा तूंचि सावरी ॥२॥

कठीण त्यावरी कठीण आलें । आता न दिसे उरी ॥३॥

कोठें जावें काय करावें । आरंभिली बोहरी ॥४॥

दास म्हणें आम्ही केलें पावलो । दयेसी नाही सरी ॥५॥